

nam de handschoen op en het resultaat werd vastgelegd in *Koekoekskind. Door de vijand verwekt, 1940-1945* dat in 2009 verscheen.

Gerlinda Swillen beschrijft in haar boek hoe zij na het verzoek van het SOMA contact zocht met lotgenoten door haar verhaal in de pers te doen. Die opzet slaagde, ze kreeg reacties en bij het schrijven van het boek had ze ongeveer zeventig personen weten te vinden, zo staat op de achterflap te lezen. Blijkens haar beschrijvingen bleek zij in staat een warme band op te bouwen met de geïnterviewden en wist ze vaak intieme en soms schokkende verhalen te ontlokken.

De weerslag van de gesprekken en haar denken daarover, is te vinden in het boek dat uit zestien chronologisch-thematisch opgebouwde hoofdstukken bestaat. In de korte hoofdstukken worden fragmenten uit haar interviews aan elkaar geregen. In vrijwel iedere alinea komt een andere getuige aan het woord, soms wisselt het perspectief zelfs binnen een alinea. Zo ontstaat een overdonderende verzameling anekdotes, waarvan de samenhang niet altijd expliciet wordt gemaakt. De voortdurend wisselende perspectieven maken het voor de lezer lastig zicht te krijgen op het hele verhaal van de geïnterviewden. Dat laatste wordt nog eens versterkt door het feit dat ze de geïnterviewden opvoert zoals kranten verwijzen naar verdachten van misdrijven; een voornaam gevolgd door de eerste letter van de achternaam¹⁷.

GERLINDA SWILLEN

«*Koekoekskind. Door de vijand verwekt 1940-1945*»

Meulenhoff/Manteau, Antwerpen, 2009, 352 p.

In 2007 zocht Gerlinda Swillen, een toen 65-jarige lerares Nederlands, Duits en Engels, contact met het SOMA in verband met de zoektocht naar haar biologische vader. Diens naam had zij pas een paar weken daarvoor van haar moeder gekregen, al die jaren wist zij niets van haar biologische vader, behalve dat het ging om een Duitse soldaat van de *Wehrmacht*. Tijdens een van de bezoeken aan het SOMA werd haar gesuggereerd om haar persoonlijke zoektocht uit te breiden naar onderzoek naar haar lotgenoten. Ze

¹⁷ De voornamen zijn gefingeerd, dus waarom Swillen ervoor kiest om personen niet ook een gefingeerde achternaam te geven is onduidelijk.

Door deze stilistische keuzen is het soms moeilijk na te gaan of wat het boek beweert ook wordt ondersteund met de nodige bewijzen. Toch is dat belangrijk omdat het boek een nieuw licht werpt op hoe België is omgegaan met zijn oorlogsverleden.

Gerlinda Swillen schrijft in haar inleiding dat ze met haar boek wilde uitstijgen boven haar eigen verhaal en “de ervaringen en herinneringen” van de kinderen van collaborateurs wilde vastleggen in een portret van een “maatschappelijke groep”. Ze wilde een “thematische weergave van hoe [de koekoekskinderen] de geschiedenis en de maatschappij hebben ervaren en hoe die ervaringen verder leven in hun geheugen”. Ze wilde hen, zoals ze het uitdrukt, “hun stem teruggeven”. De door haar gevoelde noodzaak om op te treden als woordvoerder van de groep koekoekskinderen stopte niet met het publiceren van het boek. Nog tijdens het schrijven richtte ze de Vereniging der Oorlogskinderen in België op, tevens was ze betrokken bij de oprichting van een internationale variant, de vereniging *Children born of war*.

In interviews naar aanleiding van haar boek noemde ze de Belgische samenleving “schijnheilig”, net zoals overigens andere samenlevingen. Overal ter wereld worden kinderen zoals de Belgische koekoekskinderen “uitgestoten”¹⁸. Ze roept de lezers op tot medelijden met de koekoekskinderen; hun lot wordt gekenmerkt door mishandeling en uitsluiting. Ze

onderstreept de omvang van het probleem door het aantal te noemen waar de groep volgens haar uit bestaat; tussen de twintig- en veertigduizend mannen en vrouwen.

SOMA-directeur Rudi Van Doorslaer gaf zich rekenschap van deze boodschap door in het voorwoord van het boek te wijzen op het belang ervan: “Het [boek] legt namelijk de vinger op de wonde: het geweld dat, ook al was het psychisch, deze oorlogskinderen nog gedurende vele decennia na de oorlog hebben ervaren. Het is een zoeken naar een antwoord op de vraag die in zo goed als iedere regel verweven zit: waarom?”

Ondanks de ferme en schokkende uitspraken van Gerlinda Swillen, staat in het boek ook te lezen dat het geen ‘volledige, goed onderbouwde geschiedenis’ van koekoekskinderen geeft. Het boek is een pionierswerk en kent daarom de bijbehorende gebreken. Ze waarschuwt de lezer zelfs: “Wie historische onjuistheden ontdekt, doet ermee wat hij of zij wil. Ze de vertellers aanwrijven, bewijst alleen dat hij of zij het opzet van dit boek niet heeft begrepen”. Van de lezer wordt daarom een tolerante houding gevraagd ten opzichte van de historische juistheid van de verhalen, maar tegelijkertijd moet deze de boodschap van de verhalen wel serieus nemen.

Zelf trekt Gerlinda Swillen de vergelijking tussen de verhalen in haar boek en verhalen in de bijbel of sprookjes. Waarschijnlijk trekt ze de vergelijking om

¹⁸ JEAN-MARIE BINST, “Kinderen van de vijand”, in *brusselnieuws.be*, 26.9.2009, <http://www.brusselnieuws.be/artikels/cultuur/kinderen-van-de-vijand>.

aan te geven dat de historische juistheid van dergelijke verhalen eigenlijk irrelevant is. Ze behouden hun symbolische waarde, sterker nog, die wordt daardoor juist onderstreept.

Toch zit er een cruciaal verschil tussen sprookjes en Bijbelverhalen en de verhalen van Swillen en haar geïnterviewden. Ten eerste worden hun verhalen *ontleend* aan historische feiten, namelijk de uitsluiting en mishandeling van een omvangrijke maatschappelijke groep. Ten tweede ontleent de auteur aan die verhalen de betekenis dat de samenleving actie moet ondernemen om dat onrecht recht te zetten. Op z'n minst moet er erkenning komen van dit tot nu toe onbesproken historisch feit.

Koekoekskind brengt dus niet alleen met een historische onthulling maar stelt ook de Belgische samenleving in staat van beschuldiging. De vraag naar de historische juistheid moet in het geval van *Koekoekskind* dus extra prangend gesteld worden. Dat rechtvaardigt een kritische beschouwing van de door haar ondernomen pogingen om tot deze reconstructie te komen.

In het algemeen is het zo dat wie wat wil zeggen over een maatschappelijke groep zal proberen een zo groot en zo representatief mogelijk deel van die groep te onderzoeken. Zoals gezegd kwam Gerlinda Swillen volgens de tekst op de achterflap in contact met zeventig 'oorlogskinderen' via oproepen in de pers. Uit de lijst met geïnterviewden achterin het boek blijkt dat een aantal van de geïnterviewden voor of na de oorlog is geboren. Het totaal aantal 'koekoekskinderen' dat tussen 1940 en

1944/1945 is geboren en zich meldde bij Swillen, ligt vermoedelijk dus lager dan de flaptekst doet vermoeden (Swillen laat na hier helderheid over te geven). Het is de vraag of dat aantal voldoende is om iets te zeggen over een groep die mogelijk bestaat uit enkele tienduizenden.

Bovendien is er sprake van wat in sociaal-psychologisch onderzoek bekend staat als selectie-bias. De geïnterviewden meldden zich bij Gerlinda Swillen omdat ze reageerden naar aanleiding van de stukken in de pers of omdat ze haar ontmoetten in het SOMA. De overgrote meerderheid van de koekoekskinderen reageerde dus niet. Dat kan om allerlei redenen zijn geweest: omdat ze simpelweg de oproepen in de pers niet hebben gezien of nimmer in het SOMA komen, omdat ze zich niet geroepen voelden te reageren, omdat ze niet weten dat hun vader onderdeel was van het bezettingsleger, of omdat ze zich schamen. Van al die anderen weten we niets en het ligt voor de hand om te veronderstellen dat de groep die de auteur sprak, zowel qua omvang als qua samenstelling, niet representatief was voor de gehele groep.

Veronderstellen we even dat de groep geïnterviewden groot genoeg en representatief is; zijn de verhalen dan zo eenduidig dat ze de conclusie rechtvaardigen dat er sprake is van een groep? Dat zij allen, of dan toch de meerderheid, bepaalde kenmerken delen. De beperkte groep geïnterviewden in *Koekoekskind* laat zien dat heel verschillende levensverhalen naar voren worden gebracht; de een werd hoogleraar de ander bleef jarenlang werkeloos, de een heeft altijd het gevoel achtergesteld te zijn, de ander werd met

liefde opgevoed, de een werd verkracht en geslagen de ander ontdekte pas onlangs dat hij of zij een Duitse vader had. De verhalen zijn zo uiteenlopend dat er moeilijk een lijn in is te ontdekken.

Gerlinda Swillen stelt weliswaar dat de genoemde voorbeelden van uitstoting als exemplarisch moeten worden gezien, maar of dat zo is kan zij vanwege bovengenoemde problemen eigenlijk niet weten. Het is overigens niet gezegd dat dat niet zo is, maar dit boek kan er in ieder geval geen bewijs voor zijn, zelfs niet een aanwijzing. Het valt niet uit te sluiten dat de levensloop van koekoekskinderen zich niet substantieel onderscheidt van andere Belgen.

Onwillekeurig dringt zich dan de vraag op waar het idee vandaan komt dat de groep kinderen van soldaten van de *Wehrmacht* meer met elkaar deelt dan dat ene kenmerk. Toch is het feit dat Swillen op die gedachte kwam niet uitzonderlijk. In vrijwel alle Europese landen is al sinds de jaren tachtig aandacht voor het lot van oorlogskinderen, ook voor de kinderen van collaborateurs of vijandelijke manschappen¹⁹. Doorgaans kampen dergelijke studies met vergelijkbare problemen als die van Gerlinda Swillen; op basis van een beperkt aantal interviews besluit de auteur tot een aantal gedeelde kenmerken.

In deze werkwijze zit een fundamenteel probleem als het gaat om de aanvaarding

van herinneringen als historische feiten. De auteur sprak vele uren met haar informanten (zij noemt hen steevast ‘getuigen’) en verzamelde zo een omvangrijke hoeveelheid materiaal. Ze hoorde verhalen over uitbuiting, hoe sommigen in hun jeugd als een soort Assepoester in het huishouden werden behandeld, hoe sommigen werden geslagen en gepest. Haar geïnterviewden plaatsten deze misstanden in het licht van het feit dat zij werden gezien als buitenstaanders; omdat zij waren verwekt door een lid van de bezettende macht waren zij kwetsbaar. Gerlinda Swillen raakte gegrepen door de verhalen, en dat is ook terecht; iemand die de moed heeft gehad zich bloot te geven aan de buitenwereld en zich durft uit te spreken over de koude, minachtende of ronduit gewelddadige manier waarop zij haar buurt-, dorps- of landgenoten heeft ervaren verdient ons respect. Zij doen een beroep op ons verantwoordelijkheidsgevoel, onze plicht iedereen als gelijke te behandelen en ons niet af te wenden bij het ontdekken van onrecht.

Tegelijkertijd is het niet juist om te denken dat herinneringen aan gebeurtenissen van decennia geleden zich gedragen als goudklompen die liggen opgeborgen in de diepte van ons geheugen²⁰. Noch dat de oorzaak en gevolgredeneringen die geïnterviewden presenteren zonder meer als bewijs daarvoor moeten worden gezien. Ze zonder verder onderzoek als historisch juist bestempelen levert het gevaar van

19 De term ‘oorlogskinderen’ wordt door Swillen gereserveerd voor kinderen van Wehrmachtsoldaten. In de rest van Europa wordt met die term ook op kinderen van Joden, collaborateurs en verzetslui gedoeld. Zie voor een aantal Europese auteurs bijvoorbeeld : Ericsson en Simonson (2005).

20 Iets wat Swillen ook erkent in haar boek.

mystificatie op. Dat geldt zeker voor de geïnterviewden in het boek, want die geven vaak zelf aan dat ze ook niet precies weten hoe het zit. Veel van hen spreken in termen als “ik denk”, “ik vermoed” of “ik veronderstel”. Het boek geeft daardoor veel ruimte aan kennis die is gebaseerd op onduidelijke aanwijzingen, soms zelfs op vermoedens uit de tweede hand. Daarmee is niet gezegd dat die informatie niet klopt, wél dat de producenten ervan er soms zelf aan twijfelen.

Dit probleem werd ook genoemd door Chantal Kesteloot en Isabelle Ponteville, historici van het SOMA, in een artikel dat zij in 2002 publiceerden naar aanleiding van gesprekken met kinderen van verzetslui en collaborateurs van wie een der ouders voor hun idealen was gestorven²¹. Ook zij worstelden met de spanning die soms bestond tussen de historische realiteit en de aangrijpende verhalen van hun getuigen.

Ondanks dat zij net als Swillen niet op zoek gingen naar verificatie van de getuigenissen, zagen zij soms dat getuigen zich wel moesten vergissen. Het tweetal introduceerde daarom het begrip “psychische realiteit”, daarmee doelend op het amalgaam van fantasie, herinnering en geïmpliceerde kennis dat ze te horen kregen tijdens de interviews.

De term “psychische realiteit” is naar mijn smaak zelfs nog iets te statisch; het lijkt alsof er twee vaststaande grootheden naast elkaar bestaan, een historische en

een psychische realiteit, die op sommige punten van elkaar kunnen verschillen. Maar in tegenstelling tot de historische realiteit is onze persoonlijke reconstructie daarvan veranderlijk, die past zich aan aan de context waarin zij wordt opgeroepen en kan dus per moment en situatie verschillen.

Bij ondernemingen als die van Chantal Kesteloot, Isabelle Ponteville en Gerlinda Swillen lijkt het in eerste instantie alsof iemand vertelt over zijn particuliere ervaringen. Zo’n verhaal is echter altijd een combinatie van persoonlijke verhalen, beelden van het verleden of een soort problematiek die op dat moment in een samenleving heerst, en de verwachtingen of bedoelingen van de onderzoeker. Zo’n optelsom levert dus iets fundamenteel anders op dan hoe die geschiedenis er in werkelijkheid, of bij benadering, uitzag. Dat vergt extra inspanningen; zoals interviews met anderen, archiefonderzoek, secundaire literatuur en allerlei andere bronnen.

Is de methode waarop *Koekoekskind* zich baseert, interviews met (vermeende) ervaringsdeskundigen, dan waardeloos? Dat hoeft niet. Voor sommige kinderen van soldaten van de *Wehrmacht* kan het boek bijvoorbeeld waardevol zijn omdat het ze helpt hun wens te weten wie hun biologische vader is te vervullen. Een wens die overigens niet specifiek is voor kinderen van Duitse soldaten. Ook richt het boek de aandacht op een aantal kwesties die om nader onderzoek vragen.

21 CHANTAL KESTELOOT & ISABELLE PONTEVILLE, “Kinderen van verzetslui of collaborateurs : opgroeien zonder vader of moeder”, in *Berichtenblad SOMA*, nr. 36, 2002, p. 3-40.

Bijvoorbeeld dat sommige kinderen de Belgische nationaliteit verloren toen bleek dat hun vader een Duitser was. En wat te denken van de postume huwelijken tussen Belgische vrouwen en hun gesneuvelde soldaat.

Maar als bewijs van het bestaan van een maatschappelijk achtergestelde groep laat het boek te wensen over. Daarvoor is veel meer ondersteunend bewijs nodig. *Koekoekskind* is veeleer te zien als de uitkomst van een persoonlijke zoektocht van de auteur die mogelijk oprecht wordt gedaan maar waarvan aan het resultaat geen grotere betekenis kan worden gegeven. De sleutel tot het boek is Gerlinda Swillen, niet de koekoekskinderen als geheel. In dit licht krijgen haar woorden, gedaan tijdens een radio-interview, dan ook een andere, wellicht juistere betekenis : “Mijn moeder wil niet getuigen, dat is haar goed recht. Maar op een gegeven moment is het mijn geschiedenis, en daar doe ik mee wat ik wil”.

Bram Enning